

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΤΣΗΣ

Αναμνήσεις από το Μέλλον: Ο «Νέος» Διεθνής Καταμερισμός Εργασίας

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ

**Σειρά Δημοσιεύσεων Οικονομικού Τμήματος
Αρ. 5**

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2011

Αναμνήσεις από το Μέλλον: Ο «Νέος» Διεθνής Καταμερισμός Εργασίας

Θεόδωρος Μαριόλης

Αν. Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Προλογικό Σημείωμα

Το παρόν κείμενο γράφτηκε το Νοέμβριο του 1999, με αφορμή την επικείμενη Διάσκεψη Υπουργών του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου στο Σιάτλ των ΗΠΑ (30 Νοεμβρίου 1999), η οποία πέρασε στην ιστορία από την άρνηση εκπροσώπων του «Νότου» να ευθυγραμμιστούν με προτάσεις των ισχυροτέρων οικονομιών του «Βορρά», την τελική αποτυχία της και, τέλος, τις σχετικά μαζικές αντιδράσεις-διαδηλώσεις που προκάλεσε, άμεσα και έμμεσα (έχει εκτιμηθεί ότι, στο Σιάτλ, ήταν της τάξης των 50 χιλιάδων ανθρώπων, και περιελάμβαναν «ακόμα και» αγρότες από την Ινδία και τις Φιλιππίνες, ενώ αυτές της Γένοβας, τον Ιούλιο του 2001, με αφορμή τη Σύνοδο Κορυφής του G8, ήταν της τάξης των 100 χιλιάδων). Δημοσιεύτηκε στα *Τετράδια της Οικονομίας*, 27-28/11/1999, σελ. 18, της εφημερίδας *Ημερησία*, και αναδημοσιεύτηκε στο Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ. (2000) *Η Εντός ONE Εποχή*, σσ. 25-40, Αθήνα, Στάχυ.

Θεώρησα σκόπιμο να το συμπεριλάβω στον παρόντα τόμο, ακριβώς επειδή δεν διαψεύσθηκε από τις εξελίξεις. Κυρίως, προέβλεψε, στη βάση θεμελιωδών νόμων της Πολιτικής Οικονομίας, τα κρίσιμα, δομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο «Νότος» του διεθνούς συστήματος (και αυτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης), το ρόλο του ΔΝΤ, έτσι ακριβώς όπως τον είδαμε πρόσφατα (και) στην Ελλάδα, και το – επακόλουθο – εγχείρημα ορισμένων χωρών να ακολουθήσουν τροχιές ανάπτυξης που δεν ανταποκρίνονται στα αιτήματα-αξιώματα της «παγκοσμιοποίησης», δηλαδή του νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας (παρά τον – βασικά – ιδεαλιστικό, κατά την άποψή μου, χαρακτήρα του, το πλαίσιο προτάσεων που διαμόρφωσε η Σύνοδος Κορυφής του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ στη Βραζιλία, τον Ιανουάριο του 2002, αντανακλά, σε κάποιο βαθμό, όλα τα προαναφερθέντα ζητήματα). Βεβαίως, ο – για τα τότε δεδομένα – νέος καταμερισμός δεν είναι πια τόσο νέος. Για αυτό η εν λόγω λέξη τοποθετείται, στον παρόντα τίτλο του κειμένου, εντός εισαγωγικών.

Μάλιστα, όπου δεν αποδείχθηκε δυνατό να κυριαρχήσει μέσα από την ίδια του την αυτο-ανάπτυξη και την αντίστοιχί της ιδεολογία, δηλαδή μέσω

συναίνεσης, επιστρατεύθηκαν άλλα μέσα, τα οποία στόχευσαν ακόμα και στην κατάλυση της εθνικής κυριαρχίας και – σε αντίθεση με άλλες εποχές – επενδύθηκαν με την έννοια του «ανθρωπισμού ή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (για μία σχετική τοποθέτηση, η οποία επίσης δεν διαψεύστηκε από τις εξελίξεις, βλέπε Σταμάτης, 1999). Τόσο η παλαιότερη έννοια «των βομβών τυλιγμένων με ζάχαρη» όσο και οι νεότερες περί «Κρατών Ταραξιών» («Rogue States») ή «Άξονα του Κακού» («Axis of Evil») μάλλον δεν αποδίδουν επαρκώς όλες τις διαστάσεις της σύγχρονης πραγματικότητας. Αντιθέτως, η από την αμερικανική διπλωματία εισαχθείσα, το 2003, ιδέα της «Μεγάλης Μέσης Ανατολής» («Greater Middle East Initiative»), η οποία εκτείνεται γεωγραφικά από το «Μάγρεμπ» (Αλγερία, Λιβύη, Μαρόκο, Μαυριτανία, Τυνησία) έως την Κεντρική Ασία (δηλαδή, στα σύνορα του Αφγανιστάν και του Πακιστάν με την Κίνα και την Ινδία, αντιστοίχως), και στοχεύει στην αλλαγή των πολιτικών δομών στα εμπλεκόμενα «Αποτυχημένα Κράτη» («Failed States») και στην εγκαθίδρυση της «Δημοκρατίας της (κεφαλαιοκρατικής) Αγοράς», φαίνεται να αντιστοιχεί καλύτερα στις παρατηρούμενες, κατά την τελευταία δεκαετία, εξελίξεις (περιλαμβανομένων των προσφάτων, κατά τις αρχές του 2011). Ιδίως, εάν ο παρατηρητής συνεκτιμήσει (και σε όρους διεθνούς χωροταξίας), πρώτον, τη δημιουργία του «Συμφώνου της Σαγκάης» (2001), δηλαδή, τη συμμαχία ανάμεσα σε Καζακστάν, Κίνα, Κιργιζιστάν, Ουζμπεκιστάν, Ρωσία και Τατζικιστάν, η οποία αφορά σε ζητήματα ασφαλείας και ανάπτυξης της Κεντρικής Ασίας (ως παρατηρητές μετέχουν η Ινδία, το Ιράν, η Μογγολία και το Πακιστάν) και, δεύτερον, τη σύσταση (2004), από τη Βενεζουέλα και την Κούβα, και την περαιτέρω, βαθμιαία, διεύρυνση, με άλλα έξι κράτη (μεταξύ των οποίων η Βολιβία, το Εκουαδόρ και η Νικαράγουα), της «Μπολιβαριανής Συμμαχίας για τους Λαούς της Αμερικής» (ALBA, στα ισπανικά), η οποία αφορά σε συνολικό πληθυσμό της τάξης των 70 εκατομμυρίων και συνιστά, σύμφωνα με τις διακηρύξεις της, μορφή οικονομικής ολοκλήρωσης που βασίζεται στην αμοιβαία οικονομική βοήθεια, στον αντιπραγματισμό και στη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, παρά στην απελευθέρωση του κεφαλαιοκρατικά ρυθμιζόμενου διεθνούς εμπορίου, δηλαδή στη μεγιστοποίηση του ποσοστού κέρδους (μάλλον αξίζει να σημειωθεί ότι ως παρατηρητής μετέχει και η Συρία).

Τη «στιγμή» όπου τα σημάδια ανάκαμψης της παγκόσμιας οικονομίας δεν είναι ισχυρά, η Πορτογαλία βρίσκεται, έπειτα από την Ελλάδα και την Ιρλανδία, στον προθάλαμο της «Τρόικας», ενώ ο πρωθυπουργός της παραιτείται, στο Βέλγιο, μία χώρα με έντονα δημοσιονομικά προβλήματα και διαφοροποιημένα επίπεδα ανάπτυξης, δεν δύναται, επί 9 μήνες, να σχηματισθεί

ομοσπονδιακή κυβέρνηση, λόγω διάστασης, όπως λέγεται, ανάμεσα στα γαλλόφωνα και τα φλαμανδικά κόμματα (ενώ υφίστανται πολιτικές δυνάμεις που υποστηρίζουν ακόμα και τη διχοτόμηση), σε προηγμένες χώρες (Γαλλία, Αγγλία, ΗΠΑ) ξεσπούν μαζικές αντιδράσεις για τις περικοπές του δημοσίου τομέα, όλη μάλλον η «Μεγάλη Μέση Ανατολή» βρίσκεται σε αναβρασμό, και, τέλος, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αποφασίζει (18 Μαρτίου 2011, με την αποχή της Βραζιλίας, Γερμανίας, Ινδίας, Κίνας και Ρωσίας) τη διενέργεια ανθρωπιστικών βομβαρδισμών στη Λιβύη, μία φυσική καταστροφή στην Ιαπωνία τείνει να μεταστοιχειωθεί, στη βάση, ακριβώς, του χαρακτηριστικού γνωρίσματος της «δημοκρατίας της (κεφαλαιοκρατικής) αγοράς», δηλαδή της επιδίωξης μεγιστοποίησης του ατομικού ποσοστού κέρδους-ελαχιστοποίησης του κόστους παραγωγής ανά μονάδα προϊόντος, σε πυρηνικό όλεθρο. Και η κυβέρνηση της Ιαπωνίας, ενώ δεν είναι σε θέση να εγγυηθεί την ασφάλεια του δικού της «αμάχου πληθυσμού», εκφράζει δημοσίως την – ηθική – συμπαράταξή της με τους βομβαρδισμούς που στοχεύουν, όπως υποστηρίζεται, στην ασφάλεια του αμάχου πληθυσμού της Λιβύης. Πρόκειται, συνολικά, για ιδιάζουσα, πολυεπίπεδη ένταση ανάμεσα σε «κράτη που έχουν περάσει στη Μετα-Ιστορία και σε κράτη που βρίσκονται ακόμα μέσα στην Ιστορία» (*à la* Fukuyama, 1993) ή για σημείο καμπής στην ανάπτυξη της πλανητικά δεσπόζουσας «αξιακής μορφής»;

Η παρούσα εκδοχή διαφέρει ελάχιστα από την αρχική: έγιναν κάποιες συντακτικές αλλαγές, ενώ προστέθηκαν ορισμένες διευκρινήσεις και αρκετές βιβλιογραφικές αναφορές. Ωστόσο, και αυτή επιδιώκει να μην περιέχει αξιολογικές κρίσεις.

1. Εισαγωγή

Το Διεθνές Οικονομικό Σύστημα (Δ.Ο.Σ. εφεξής) συγκροτείται από (i) ανισόμετρα ανεπτυγμένους εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, στους οποίους κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, και (ii) από το σύνολο των εμπορικών και κεφαλαιακών των διαπλοκών. Οι εθνικοί κοινωνικοί σχηματισμοί αποτελούν τα στοιχεία του Δ.Ο.Σ.. Χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, η οποία συνιστά το πρωτεύον γνώρισμά των, και από την «ανισόμετρη ανάπτυξη», η οποία συνιστά το παράγωγο γνώρισμά των. Τέλος, οι εμπορικές και κεφαλαιακές διαπλοκές ανάμεσα στους επιμέρους εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς συγκροτούν τις άμεσα αντιληπτές και, συνεπώς, τις *εξωτερικές* σχέσεις του Δ.Ο.Σ..

Η μελέτη κάθε συστήματος οφείλει να εκκινεί από την ανάλυση των εξωτερικών σχέσεών του, οι οποίες είναι σχετικά απλές, κατά κανόνα, και

εμπειρικά παρατηρήσιμες, και να καταλήγει στην ανάδειξη των βαθύτερων και, συνεπώς, *εσωτερικών* σχέσεων του. Πρόκειται για τις σχέσεις εκείνες, στις οποίες αποτυπώνεται η «ουσία» του υπό μελέτη συστήματος [1]. Πράγματι, μια συνεκτική – λογική και ιστορική – πραγμάτευση των εξωτερικών σχέσεων του Δ.Ο.Σ. είναι σε θέση να αποδείξει ότι η κύρια εσωτερική σχέση του είναι καθαυτή *αντιφατική*, διότι πρόκειται για σχέση ανάμεσα στην τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου (η οποία απορρέει από το προαναφερθέν «πρωτεύον γνώρισμα») και την εθνική συγκρότηση του κεφαλαίου (στην οποία αντιστοιχούν οι επιμέρους κρατικές σταθεροποιητικές παρεμβάσεις, στο επίπεδο της διεθνούς αγοράς, και η οποία σχετίζεται άμεσα με το προαναφερθέν «παράγωγο γνώρισμα»).

Ως εκ τούτου, τα φαινόμενα εκείνα, τα οποία προσιδιάζουν στο Δ.Ο.Σ., δεν μπορεί παρά να έχουν εγγενώς αντιφατικό χαρακτήρα, διότι συνιστούν εκδηλώσεις και τρόπους ύπαρξης αυτής της αντιφατικής σχέσης. Αυτά είναι: (i) η αναγκαιότητα πραγματοποίησης κρατικών σταθεροποιητικών παρεμβάσεων, οι οποίες αποδεικνύονται, όμως, στην πράξη σχετικά αναποτελεσματικές, (ii) η αναγκαιότητα αλλά και η δυσχέρεια συντονισμού των επιμέρους ανεξάρτητων εθνικών κρατικών παρεμβάσεων, (iii) οι απόπειρες αλλά και η αδυναμία επίλυσης του διεθνούς νομισματικού προβλήματος, και, τέλος, (iv) η δυναμική αλλά και τα όρια της διαδικασίας σχηματισμού υπερεθνικών ενώσεων.

Στο παρόν κείμενο προσδιορίζονται οι επιπτώσεις που θα έχει στο Δ.Ο.Σ. η προαγόμενη από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (Π.Ο.Ε. εφεξής) διαδικασία απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η εν λόγω διαδικασία θα οξύνει αποφασιστικά τη θεμελιώδη αντίφαση του συστήματος.

Στην ενότητα που ακολουθεί αναπτύσσεται ο βασικός νόμος που διέπει το διεθνή καταμερισμό-συνδυασμό της εργασίας. Εν συνεχεία διερευνάται το ζήτημα των οφελών και των ζημιών, που προκύπτουν για τις εθνικές οικονομίες, από την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου. Τέλος, τα συμπεράσματα της ανάλυσης συνδέονται με τη διαδικασία που προάγει ο Π.Ο.Ε..

2. Απόλυτο και συγκριτικό πλεονέκτημα

Όπως εξάγεται από την ανάγνωση της σχετικής βιβλιογραφίας, οι κύριες παρανοήσεις γύρω από το φαινόμενο των διεθνών ανταλλαγών είναι οι ακόλουθες:

Π1. Ορισμένες εθνικές οικονομίες, κατά βάση αυτές των λεγομένων μικρών χωρών, χαρακτηρίζονται από συγκριτικά χαμηλή παραγωγικότητα της

εργασίας και του κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, αδυνατούν να επιβιώσουν στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού (γνωστό ως «επιχείρημα υπέρ της απομόνωσης»).

Π2. Ορισμένες εθνικές οικονομίες βασίζουν την επιβίωσή των, στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού, στη διαμόρφωση ενός συγκριτικά χαμηλού επιπέδου πραγματικών μισθών (γνωστό ως «επιχείρημα της υπαμειβόμενης (ή φτηνής) εργασίας») [2].

Για να ήταν ορθό το «επιχείρημα υπέρ της απομόνωσης» των εθνικών οικονομιών με χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου, θα έπρεπε, και θα αρκούσε, να ισχύουν ταυτοχρόνως τα εξής:

1. Κάθε μείωση (αύξηση) των εν λόγω μεγεθών παραγωγικότητας, ενός οποιουδήποτε κλάδου, οδηγεί σε αύξηση (μείωση) των τιμών των εμπορευμάτων που παράγει ο κλάδος αυτός.
2. Τα εν λόγω μεγέθη παραγωγικότητας δεν εξαρτώνται από τις τιμές των εμπορευμάτων, και είναι, έτσι, δυνατόν να οριστούν ως υλικά-φυσικά μεγέθη, τα οποία εξαρτώνται αποκλειστικά από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής.
3. Μόνον εκείνοι οι κλάδοι μίας εθνικής οικονομίας, των οποίων οι τιμές είναι, σε κατάσταση αυτάρκειας, χαμηλότερες ή ίσες των αντιστοίχων τιμών που έχουν ήδη διαμορφωθεί στη διεθνή αγορά, είναι δυνατόν να επιβιώσουν στη διεθνή αγορά.

Οι δύο πρώτες από τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις ισχύος του επιχειρήματος δεν είναι, ως γνωστόν, δεδομένες [3]. Από την άλλη πλευρά, η κατά σειρά τρίτη προϋπόθεση θα ήταν δεδομένη εάν, και μόνο εάν, στη διεθνή αγορά λειτουργούσε – συνεπεία της διεθνούς, απρόσκοπτης κινητικότητας της εργασίας και του κεφαλαίου – τάση διαμόρφωσης ενδοκλαδικά (και περαιτέρω διακλαδικά) ενιαίου ποσοστού κέρδους και πραγματικού ωρομισθίου. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας θα διεπόταν από το νόμο εκείνο που διέπει τον εθνικό καταμερισμό εργασίας, ήτοι από το σμιθιανό νόμο (A. Smith) του *απολύτου* πλεονεκτήματος.

Στο πλαίσιο κάθε εθνικής αγοράς, και ακριβώς επειδή, σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού, η εν λόγω τάση λειτουργεί απρόσκοπτα (τόσο στο ενδοκλαδικό όσο και στο διακλαδικό επίπεδο), επιβιώνουν μακροπρόθεσμα μόνον εκείνες οι επιχειρήσεις, οι οποίες εμφανίζουν απόλυτο πλεονέκτημα. Δηλαδή, μόνον εκείνες οι επιχειρήσεις, οι οποίες είναι σε θέση – χωρίς να μειώνεται το ποσοστό κέρδους των και το πραγματικό ωρομισθίο που καταβάλλουν – να προσφέρουν τα εμπορεύματά των σε χαμηλότερες τιμές από εκείνες που ήδη επικρατούν. Όλες οι υπόλοιπες επιχειρήσεις επιβιώνουν μόνον στο βαθμό που οι έχουσες απόλυτο πλεονέκτημα επιχειρήσεις αδυνατούν να καλύψουν τη συνολική ζήτηση του κλάδου, ενώ, όσο οι υπόλοιπες επιχειρήσεις

συνεχίζουν τη λειτουργία των, στις έχουσες απόλυτο πλεονέκτημα επιχειρήσεις αντιστοιχεί ένα ποσοστό κέρδους, το οποίο υπερβαίνει το ποσοστό κέρδους του αντιστοίχου κλάδου (εμφανίζουν, δηλαδή, τα λεγόμενα υπερκέρδη) [4].

Αντιθέτως, ακόμη και στο πλαίσιο μίας απαλλαγμένης από κάθε κρατική παρέμβαση διεθνούς αγοράς (εν απουσία, δηλαδή, ελέγχων στις κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, δασμών, φόρων, επιδοτήσεων, ποσοτικών περιορισμών στις εισαγωγές, συναλλαγματικών πολιτικών κ.λπ.) δεν λειτουργεί τάση διαμόρφωσης ενιαίου ποσοστού κέρδους και ενιαίου πραγματικού ωρομισθίου. Θα μπορούσε, βέβαια, να λεχθεί ότι, επειδή η εν γένει ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής εν μέρει προαπαιτεί και εν μέρει συνεπάγεται τη διευρυμένα αναπαραγόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και επειδή αυτή η τελευταία τείνει, με τη σειρά της, να ενεργοποιεί την τάση διαμόρφωσης ενιαίου ποσοστού κέρδους, έπεται ότι η τάση διαμόρφωσης ενιαίου ποσοστού κέρδους είναι θεωρητικά (έστω) υπαρκτή στο επίπεδο της διεθνούς αγοράς. Ακόμη, όμως, και αν είχαν έτσι τα πράγματα, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί υπαρκτή η τάση διαμόρφωσης ενιαίου πραγματικού ωρομισθίου, διότι η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού σε *παγκόσμια* κλίμακα είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Εάν, μάλιστα, λάβουμε υπόψη τις κρατικές παρεμβάσεις, προκύπτει ότι καμία από αυτές τις τάσεις δεν είναι *πραγματικά* δεδομένη. Σε τελική ανάλυση, επομένως, όλα αυτά σημαίνουν ότι, όσο η αντίφαση ανάμεσα στην τάση διεθνοποίησης και την εθνική συγκρότηση του κεφαλαίου *δεν έχει επιλυθεί*, ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας δεν διέπεται από το νόμο του απόλυτου πλεονεκτήματος. Όπως είναι γνωστό, από τον D. Ricardo και μετά (παρότι η σύνολη θεωρία του για το διεθνές εμπόριο δεν ήταν απαλλαγμένη από προβλήματα, με κυριότερο αυτό που θα επισημάνουμε στην τρίτη ενότητα του παρόντος), ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας ακολουθεί το νόμο του *συγκριτικού* πλεονεκτήματος.

Επειδή, πρώτον, το ποσοστό κέρδους κάθε επιχείρησης αποτελεί αύξουσα συνάρτηση των λόγων που ορίζονται ανάμεσα στις τιμές των εκροών και τις τιμές των εισροών της και, δεύτερον, οι επιχειρήσεις που λειτουργούν στο εσωτερικό διαφορετικών εθνικών οικονομιών χαρακτηρίζονται από διαφορετικά ποσοστά κέρδους και πραγματικά ωρομίσθια, έπεται ότι:

1. Υφίστανται άπειροι λόγοι διεθνούς ανταλλαγής των εμπορευμάτων οι οποίοι εγγυώνται την αύξηση του ποσοστού κέρδους τόσο στις ημεδαπές όσο και στις αλλοδαπές επιχειρήσεις.
2. Κάθε εθνική οικονομία εξειδικεύεται στα εμπορεύματα εκείνα τα οποία παράγει συγκριτικά (και όχι απολύτως) φτηνότερα. Για αυτό ακριβώς, στο πλαίσιο του διεθνούς συστήματος, και χωρίς να απαιτείται κανενός είδους κρατική παρέμβαση, όχι μόνον επιβιώνουν οι έχουσες, σε διεθνείς όρους,

απόλυτο μειονέκτημα επιχειρήσεις, αλλά και τους αντιστοιχεί ένα υψηλότερο ποσοστό κέρδους από αυτό που θα τους αντιστοιχούσε στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία θα περιόριζαν τη λειτουργία των στο πλαίσιο της εθνικής αγοράς. Διαμέσου, λοιπόν, των διεθνών ανταλλαγών, τόσο οι ημεδαπές όσο και οι αλλοδαπές επιχειρήσεις αποκτούν συγκριτικά φτηνότερα τις εισροές των (σε μέσα παραγωγής ή/και σε μισθιακά εμπορεύματα), συμπιέζουν, έτσι, το κόστος παραγωγής ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος και, τελικά, αυξάνουν το ποσοστό κέρδους των. Διαφορετικά ειπωμένο, το διεθνές εμπόριο συνιστά μια έμμεση, πιο κερδοφόρα, μέθοδο παραγωγής και ισοδυναμεί, λογικά, με τεχνολογική πρόοδο. Διότι, με σταθερό το πραγματικό ωρομίσθιο, μόνον διαμέσου της τεχνολογικής προόδου είναι δυνατόν οι λειτουργούσες σε καθεστώς αυτάρκειας επιχειρήσεις να αυξάνουν μακροπρόθεσμα το ποσοστό κέρδους των. Αποδείχθηκε, λοιπόν, ότι το «επιχείρημα υπέρ της απομόνωσης» είναι εσφαλμένο.

Τώρα, για να ήταν ορθό το «επιχείρημα της υπαμειβόμενης εργασίας», θα έπρεπε να ισχύει το εξής: Η διεθνής ανταγωνιστικότητα μίας εθνικής οικονομίας συνδέεται ευθέως με το ύψος του πραγματικού ωρομισθίου και, μάλιστα, κατά τρόπο που κάθε μείωση του πραγματικού ωρομισθίου οδηγεί σε αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Δείξαμε ήδη ότι η λεγόμενη διεθνής ανταγωνιστικότητα δεν καθορίζεται από το απόλυτο πλεονέκτημα, αλλά από το συγκριτικό και, επομένως, από τη σχέση διάταξης ανάμεσα στις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων (ήτοι τους εγχώριους λόγους ανταλλαγής) στην ημεδαπή και την αλλοδαπή οικονομία (ή εν γένει ανάμεσα στην ημεδαπή και στον υπόλοιπο κόσμο). Φαίνεται, λοιπόν, ότι όλοι όσοι επικαλούνται το εν λόγω επιχείρημα, υπονοούν το εξής: κάθε μείωση του πραγματικού ωρομισθίου οδηγεί στη μείωση των απόλυτων τιμών όλων των εμπορευμάτων, και επειδή η διεθνής ανταγωνιστικότητα καθορίζεται από τις απόλυτες τιμές, έπεται ότι αυτή βελτιώνεται. Όσοι, λοιπόν, το επικαλούνται, αφενός, αναπαράγουν τη θεμελιώδη παρανόηση που ενέχεται στο λεγόμενο «επιχείρημα υπέρ της απομόνωσης» και, αφετέρου, διατείνονται την ύπαρξη μίας «αντίστροφης» συσχέτισης ανάμεσα στο ύψος των απολύτων τιμών και στο ύψος του πραγματικού ωρομισθίου. Μπορεί να αποδειχθεί ότι η εν λόγω συσχέτιση είναι ανύπαρκτη (όπως είχε επισημανθεί ήδη από τον Ρικάρντο, [1821] 1938, σελ. 41) και ότι, μάλιστα, δεν είναι απίθανο, όταν υπάρχουν εναλλακτικές μεθοδοτεχνικές παραγωγής, σε δύο διαφορετικά ύψη του πραγματικού ωρομισθίου να αντιστοιχούν ακριβώς οι ίδιες απόλυτες τιμές εμπορευμάτων (όπως αποδείχθηκε, κατά πρώτον, από τον Sraffa, 1960, ch. 12 – βλέπε και, για παράδειγμα, Pasinetti, [1977] 1991, κεφ. 6). Στη γενική περίπτωση, η μείωση του πραγματικού ωρομισθίου μεταβάλλει κατά μη μονοσήμαντο τρόπο τις

σχετικές τιμές των εμπορευμάτων και, έτσι, τα υποσύνολα των εμπορευμάτων τα οποία μία εθνική οικονομία παράγει συγκριτικά φθηνότερα [5]. Αποδείχθηκε, λοιπόν, ότι και αυτό το επιχείρημα είναι εσφαλμένο [6].

3. Οφέλη και ζημίες από το ελεύθερο διεθνές εμπόριο

Γνωρίζουμε, με κάθε δυνατή ακρίβεια, ότι, στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, η τεχνολογική πρόοδος, καίτοι κατά κανόνα ωφελεί τις επιχειρήσεις, δεν ωφελεί αναγκαστικά το σύνολο της κοινωνίας. Μήπως, λοιπόν, το ελεύθερο εμπόριο, το οποίο ισοδυναμεί, όπως είδαμε, με τεχνολογική πρόοδο, δεν ωφελεί ορισμένες από τις εθνικές οικονομίες (ή και όλες, ταυτοχρόνως) που συμμετέχουν σε αυτό; Εάν, ωστόσο, συμβαίνει κάτι τέτοιο, τότε γιατί οι κυρίαρχες (εκτός ή εντός εισαγωγικών) και σχετικά ανεξάρτητες εθνικές οικονομίες συμμετέχουν στο διεθνή καταμερισμό εργασίας;

Σε αντίθεση όχι μόνον με τον ισχυρισμό του Ricardo, περί ύπαρξης αμοιβαίων οφελών, αλλά και με ό,τι επιχειρεί να διακηρύξει, ποικιλοτρόπως, ο νεοφιλελευθερισμός, βάσει της παραδοσιακής νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, αποδεικνύονται τα εξής:

1. Το ελεύθερο εμπόριο σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού, καίτοι συνεπάγεται την άνοδο του ποσοστού κέρδους και, έτσι, ωφελεί τις επιχειρήσεις, δεν ωφελεί αναγκαστικά κάθε εθνική οικονομία, διότι ενδέχεται να οδηγεί σε μείωση των διαθεσίμων για κατανάλωση εμπορευμάτων (καθώς επίσης και της συνολικής απασχόλησης). Μάλιστα, αυτό, δηλαδή η ύπαρξη αρνητικού οφέλους ή, αλλιώς, ζημίας («*negative gain from free trade*»), δύναται να ισχύει και για όλες, ταυτοχρόνως, τις εθνικές οικονομίες [7].
2. Τίποτε δεν εγγυάται ότι το ελεύθερο εμπόριο σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού προωθεί τη σύγκλιση των επιμέρους εθνικών οικονομιών σε όρους κατανομής και μεγέθυνσης του εισοδήματος (σε πιο τεχνικούς όρους, το «θεώρημα εξίσωσης των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής» δεν ισχύει).
3. Όταν κάθε εθνική οικονομία επισωρεύει το σύνολο του υπερπροϊόντος της (και επομένως δεν υφίστανται κεφαλαιοκράτες, διότι αυτοί πάντοτε καταναλώνουν τμήμα του υπερπροϊόντος και, συνεπώς, δεν το επισωρεύουν ποτέ εξ ολοκλήρου), τότε, σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού, μόνον αμοιβαία οφέλη προκύπτουν από το ελεύθερο εμπόριο. Με άλλα λόγια το ελεύθερο εμπόριο που δεν βασίζεται στη μεγιστοποίηση του ποσοστού κέρδους, αλλά στη μεγιστοποίηση της κατανάλωσης ανά απασχολούμενο και στην πλήρη απασχόληση της εργασίας, είναι αμοιβαίως επωφελές [8].
4. Η ενδεχόμενη ύπαρξη ζημιών για το σύνολο των εθνικών οικονομιών δεν είναι διόλου παράδοξη, ακριβώς επειδή, σε συνθήκες ελεύθερου εμπορίου, δεν

είναι οι «χώρες» αυτές που αποφασίζουν τη μετατροπή των σε ανοιχτά και, άρα, αλληλεξαρτώμενα υποσυστήματα, αλλά οι κεφαλαιοκράτες, οι οποίοι στοχεύουν, υπό την πίεση του ανταγωνισμού (και «επί ποινή θανάτου»), στη μεγιστοποίηση του ατομικού ποσοστού κέρδους των. Οι επιπτώσεις αυτών των ατομικών αποφάσεων στην κατανάλωση και στην ανεργία αποτελούν, απλώς, *παράπλευρες επιπτώσεις*.

5. Η κατανομή των οφελών-ζημιών ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες προσδιορίζεται από τις σχέσεις των επιπέδων ανάπτυξής των. Οι εν λόγω σχέσεις δεν εκφράζουν παρά διαφορές στην παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου (οι οποίες κυρίως εξαρτώνται, με τη σειρά των, από τα ποσοστά επισώρευσης των κεφαλαιοκρατών και την κατανομή του εισοδήματος), στη σύνθεση της παραγωγής, στην έκταση των λεγομένων εσωτερικών και εξωτερικών οικονομιών κλίμακας, στις εισοδηματικές ελαστικότητες ζήτησης των εξαγομένων εμπορευμάτων, στο ύψος των ωρομισθίων (ως έκφραση του συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις) και το ρυθμό αύξησης του εργατικού δυναμικού (ο οποίος εξαρτάται εν μέρει από το ύψος των ωρομισθίων).

6. Ειδικότερα, η ύπαρξη οικονομιών κλίμακας, η οποία ιστορικά και λογικά συνδέεται ευθέως με την εδραίωση μορφών μονοπωλιακού και ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού, αποδεικνύει οριστικά ότι τα περί «αμοιβαίων οφελών» από την απελευθέρωση του εμπορίου συνιστούν ιδεολόγημα. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη *εσωτερικών* οικονομιών κλίμακας, η οποία χαρακτηρίζει τους κλάδους χημείας, εξοπλισμού για την παραγωγή ενέργειας, παραγωγής μετάλλων, κατασκευής μηχανών, ηλεκτροτεχνίας, αυτοκινητοβιομηχανίας και λεπτών μηχανικών κατασκευών-οπτικών, προάγει την έντονη ανάπτυξη του *ενδοκλαδικού* εμπορίου ανάμεσα σε εθνικές οικονομίες με παρόμοιο, και προφανώς υψηλό, επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, οι εθνικές οικονομίες με συγκριτικά χαμηλό επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης περιορίζονται, αναγκαστικά, στην ανάπτυξη του εμπορίου ανάμεσα στους λεγόμενους παραδοσιακούς κλάδους (διατροφή, υφαντουργία, ένδυση, κατεργασία δερμάτων, πρώτες ύλες). Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη *εξωτερικών* οικονομιών παγιώνει τον ήδη ιστορικά διαμορφωμένο διεθνή καταμερισμό, διότι αποτρέπει μια εθνική οικονομία από την παραγωγή εμπορευμάτων, στα οποία θα μπορούσε να εμφανίσει συγκριτικό πλεονέκτημα. Στις περιπτώσεις, μάλιστα, που συνδυάζεται με την απελευθέρωση της κίνησης των χρηματικών κεφαλαίων και του εργατικού δυναμικού στα όρια μίας διεθνούς περιοχής (π.χ. ΟΝΕ), ενεργοποιεί μία έντονα αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία ανισόμετρης ανάπτυξης των εθνικών οικονομιών, το τελικό αποτέλεσμα της οποίας είναι η επιβίωση των χωρών και

των περιφερειών που διαθέτουν απόλυτο πλεονέκτημα (και μόνον). Επειδή ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής έχει μεταβεί, οριστικά και αμετάκλητα, στη φάση κυριαρχίας μορφών ατελούς ανταγωνισμού, το ζήτημα δεν περιορίζεται στο ότι με το ελεύθερο εμπόριο ενδέχεται να εμφανίζονται ζημίες. Το ουσιώδες εντοπίζεται, πλέον, στο ότι ένα σύνολο εθνικών οικονομιών υποβαθμίζεται, από κάθε άποψη, στο εσωτερικό του διεθνούς καταμερισμού. Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι διευρύνεται και βαθαίνει η «κάθετη» και η «οριζόντια» διαίρεση του κόσμου. Η «κάθετη» διαίρεση αφορά στη διακλαδική εξειδίκευση ανάμεσα σε προηγμένες και μη οικονομίες, και η «οριζόντια» διαίρεση αφορά, από τη μία πλευρά, στην ενδοκλαδική εξειδίκευση ανάμεσα σε προηγμένες, και μόνον, οικονομίες και, από την άλλη πλευρά, στη διακλαδική εξειδίκευση ανάμεσα σε μη προηγμένες, και μόνον, οικονομίες. Έτσι, εγείρονται σοβαρές αμφιβολίες για το εάν, πρακτικά, η «παγκοσμιοποίηση» συνιστά οικονομική ή, κυρίως, ιδεολογική διαδικασία ενοποίησης του Δ.Ο.Σ..

7. Βασιζόμενες σε δασμολογικές και μη δασμολογικές μορφές προστασίας, οι εθνικές εμπορικές πολιτικές είναι σε θέση να εξαλείψουν τις ζημίες από το εμπόριο και να προάγουν τις εν δυνάμει ευεργετικές επιπτώσεις του στη μεγέθυνση του εισοδήματος. Βεβαίως, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή αυτών των πολιτικών δεν είναι απλό και ενιαίο για κάθε χώρα ζήτημα. Υπάρχουν, ωστόσο, σοβαρές ενδείξεις ότι πρέπει να κατευθύνονται προς εκείνους τους κλάδους οι οποίοι, αφενός, δεν αντιπροσωπεύουν τόσο το άμεσο-στατικό συγκριτικό πλεονέκτημα της οικονομίας όσο το μακροχρόνιο-δυναμικό συγκριτικό πλεονέκτημα αυτής και, αφετέρου, χαρακτηρίζονται από ταχεία τεχνολογική ανάπτυξη, σημαντική δυνατότητα εκμετάλλευσης των οικονομιών κλίμακας, παραγωγή διαχεόμενης, στους υπολοίπους τομείς, τεχνολογικής γνώσης και υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα ζήτησης. Τέλος, ο *συντονισμός* των εμπορικών πολιτικών ανάμεσα στις υποβαθμιζόμενες στο εσωτερικό του υπάρχοντος διεθνούς καταμερισμού εθνικές οικονομίες εμφανίζεται ως η μοναδική, ρεαλιστική και αναγκαία (για τις χώρες αυτές) επιλογή, η οποία συγκεντρώνει, επιπλέον, τις μέγιστες δυνατές προϋποθέσεις επιτυχίας [9].

4. Ο Π.Ο.Ε και ο διεθνής καταμερισμός εργασίας

Το περιεχόμενο του νέου γύρου διαπραγματεύσεων για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, οι οποίες θα αρχίσουν στις 30/11/1999 στο Σιάτλ των ΗΠΑ, υπό την αιγίδα του Π.Ο.Ε., είναι γνωστό στη γενική του γραμμή. Οι προηγούμενοι γύροι διαπραγματεύσεων, οι οποίοι ξεκίνησαν με τις «Συνομιλίες της Ουρουγουάης» (1986), οδήγησαν, ουσιαστικά, στην απελευθέρωση του εμπορίου των βιομηχανικών προϊόντων. Στο πλαίσιο του

νέου γύρου θα επιχειρηθεί, πρώτον, η απελευθέρωση των υπηρεσιών (προωθείται από τις ΗΠΑ, ενώ αντιδρά κυρίως η Ιαπωνία, η οποία εξάγει ελάχιστες υπηρεσίες) και των αγροτικών προϊόντων (προωθείται από τις ΗΠΑ, ενώ αντιδρά κυρίως η ΕΕ, της οποίας η σχετική παραγωγή είναι σημαντική και στηρίζεται από την Κοινή Αγροτική Πολιτική) και, δεύτερον, η παγίωση του προβαδίσματος των περισσότερο ανεπτυγμένων χωρών στον τομέα της τεχνολογίας (η οποία μεταφράζεται σε μονοπώληση των διεθνών αγορών και σε μονιμοποίηση της δυνατότητας απόσπασης υπερκερδών), μέσω της διάταξης περί προστασίας των «δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας», όσον αφορά, κυρίως, στις ενσωματωμένες και δυνάμενες να ενσωματωθούν στα προϊόντα τεχνολογικές καινοτομίες (περιλαμβανομένων των προϊόντων της φαρμακοβιομηχανίας), καθώς και στο λογισμικό των ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Ποια είναι η ουσία του ζητήματος; Κατά την προσπάθεια υπέρβασης της οικονομικής κρίσης, η οποία ξέσπασε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και μετατράπηκε, εν συνεχεία, σε μια «γενική κρίση αναπαραγωγής» [10], οι ηγεμονικές, στο εσωτερικό των τριών μεγάλων υπερεθνικών ενώσεων (ΕU, ΝΑFΤΑ, ΑΡΕC), εθνικές οικονομίες τείνουν, σε συνθήκες κυριαρχίας μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών μορφών ανταγωνισμού, να προάγουν έναν όλο και περισσότερο υπαγόμενο στο νόμο του *απολύτου* πλεονεκτήματος διεθνή καταμερισμό. Στη βάση της θεωρητικής ανάλυσης που προηγήθηκε, ο χαρακτήρας και οι συνέπειες αυτής της διαδικασίας είναι προφανείς: Ο Π.Ο.Ε. διευθετεί, αναλόγως με το συσχετισμό δυνάμεων που κάθε φορά διαμορφώνεται και στο μέτρο του εφικτού, τις σχέσεις ανταγωνισμού ανάμεσα στις ηγεμονικές εθνικές οικονομίες και, ταυτοχρόνως, προωθεί τη βέλτιστη, για αυτές τις οικονομίες, γενική στρατηγική στο διεθνές επίπεδο, η οποία – προς το παρόν και χωρίς να υποτιμώνται οι μεταξύ των αντιθέσεις – δεν είναι άλλη από αυτήν της απελευθέρωσης του εμπορίου [11]. Διότι, διαμέσου της απελευθέρωσης αναβαθμίζεται καθοριστικά η θέση των, τόσο στο εσωτερικό των υπερεθνικών των ενώσεων όσο και σε παγκόσμια κλίμακα (ειδικά για την ΟΝΕ, βλέπε και Μαριόλης, 1999α, β). Από την άλλη πλευρά, οι εθνικές οικονομίες που – συνεπεία της απελευθέρωσης – αναδιρθρώνονται, είτε θα μετατρέπονται βαθμιαία σε σχετικά παρηκμασμένες περιφέρειες των υπερεθνικών ενώσεων, στις οποίες υπάγονται, είτε θα προστρέχουν, αργά ή γρήγορα, στο δανεισμό από την Παγκόσμια Τράπεζα, κάτω από τους όρους και την επίβλεψη του ΔΝΤ, το οποίο και θα επιβάλλει ένα νέο γύρο παράδοσης του εσωτερικού και του εξωτερικού τομέα των εν λόγω οικονομιών στις «υγιείς δυνάμεις» της παγκόσμιας αγοράς. Για παράδειγμα, σε ποια εμπορεύματα η Ελλάδα διαθέτει απόλυτο πλεονέκτημα και ποιο θα είναι το

ειδικό βάρος της εντός της ONE, όταν, πρώτον, 9 και μόνον βιομηχανικά προϊόντα της καλύπτουν πάνω από το 50% των εξαγωγών της, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός είναι 15 για την Πορτογαλία, 24 για τη Δανία και 28 για την Ισπανία, δεύτερον, τα αγροτικά προϊόντα καλύπτουν πάνω από το 25% των εξαγωγών της, και, τρίτον, η διαρκώς μειούμενη συμμετοχή των εξαγωγών της στο παγκόσμιο εμπόριο πέρασε από το 0.27%, το 1980, σε 0.21%, το 1994;

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το 1848, ο K. Marx, στο «Για το Ζήτημα του Ελευθέρου Εμπορίου», λόγο τον οποίο εκφώνησε σε δημόσια συνεδρίαση του «Δημοκρατικού Συνδέσμου Βρυξελλών», υπεράσπισε το ελεύθερο εμπόριο απέναντι προστατευτισμό (σχετικά, βλέπε και Ένγκελς, [1888] 2000). Μερικά χρόνια αργότερα, στο άρθρο του «Τα μελλοντικά αποτελέσματα της βρετανικής κυριαρχίας στις Ινδίες» (1853), τόνισε τα εξής: «Ξέρω ότι η αγγλική βιομηχανική αστική τάξη σκοπεύει να προικίσει τις Ινδίες με σιδηροδρόμους αποκλειστικά και μόνο για να τραβά από αυτές με ελαττωμένα έξοδα βαμβάκι και άλλες πρώτες ύλες για τα εργοστάσιά της. Όταν όμως έχει κανείς μπάσει τις μηχανές στις μεταφορές μίας χώρας που διαθέτει σίδηρο και κάρβουνο, δεν είναι πια σε θέση να την εμποδίσει να κατασκευάσει η ίδια τέτοιες μηχανές. Δεν μπορεί κανείς να συντηρήσει ένα σιδηροδρομικό δίκτυο σε μία απέραντη χώρα, χωρίς να εισάγει όλες εκείνες τις βιομηχανικές μεθόδους που είναι αναγκαίες για την ικανοποίηση των άμεσων και καθημερινών αναγκών των σιδηροδρομικών μεταφορών απ' τις οποίες προκύπτει η ανάγκη να χρησιμοποιηθούν μηχανές και σε κλάδους της βιομηχανίας που δεν συνδέονται άμεσα με τους σιδηροδρόμους. Γι' αυτό οι σιδηρόδρομοι θα γίνουν στις Ινδίες πραγματικά ο πρόδρομος της σύγχρονης βιομηχανίας.» (Μαρξ και Ένγκελς, χ.χ., σελ. 415 – πρόσθετη έμφαση). Από την άλλη πλευρά, το 1961, δηλαδή αφού μεσολάβησαν δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και ξέσπασε πλήθος ανταποικιοκρατικών και εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, ο σημαντικός μαρξιστής οικονομολόγος Oscar Lange, σε μια αξιοσημείωτη, από πολλές απόψεις, σειρά διαλέξεών του στην Κεντρική Τράπεζα της Αιγύπτου, προσδιόρισε με σαφήνεια τους *αντικειμενικούς* λόγους που ώθησαν ορισμένες χώρες στο να ακολουθήσουν εναλλακτικά, διακριτά από το κλασικά κεφαλαιοκρατικό, πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης και διεθνούς συνεργασίας, ήτοι – όπως τα αποκάλεσε ο ίδιος – το «σοσιαλιστικό» και το «εθνικό επαναστατικό πρότυπο, το οποίο εμφανίζεται, από μόνο του, σε χώρες που χειραφετούνται από αποικιακή ή ημιαποικιακή εξάρτηση»: «Οι θεμελιωτές του σύγχρονου επιστημονικού σοσιαλισμού, ο Μαρξ και ο Ένγκελς, πίστευαν ότι όλες οι χώρες έπρεπε να περάσουν από ένα στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης,

σαν προϋπόθεση για την εξέλιξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας. [...] Αλλά από την ιστορική *εμπειρία* [δηλαδή, από τα γεγονότα και όχι από ιδεαλιστικές αναζητήσεις ή επιθυμίες – Θ. Μ.] γνωρίζουμε ότι έχουν εμφανιστεί και άλλα πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης στις σοσιαλιστικές χώρες και, πιο πρόσφατα, στις χώρες που τις διέκρινα σαν τις εθνικές επαναστατικές χώρες. Μπορούμε να ρωτήσουμε: τι συνέβη, τι έκαμε τον καπιταλιστικό δρόμο ανάπτυξης *αδιάβατο* για την επίλυση των προβλημάτων των υπανάπτυκτων χωρών και *εξανάγκασε* τις χώρες τούτες να τραβήξουν άλλους δρόμους οικονομικής ανάπτυξης; Η απάντηση είναι ότι υπεισήλθε ένας *καινούργιος* παράγοντας. Ο παράγοντας τούτος είναι η ανάπτυξη του *μονοπωλιακού* καπιταλισμού και του *ιμπεριαλισμού*. Ο μονοπωλιακός καπιταλισμός και ο ιμπεριαλισμός έκαναν *αδύνατη* την προσέγγιση του παραδοσιακού προτύπου της καπιταλιστικής ανάπτυξης για τις υπανάπτυκτες χώρες. Τούτο συμβαίνει για αρκετούς λόγους. Ο πιο σημαντικός είναι αυτός: με την ανάπτυξη των μεγάλων καπιταλιστικών μονοπωλίων στις ηγετικές καπιταλιστικές χώρες, οι καπιταλιστές αυτών των χωρών έχασαν το ενδιαφέρον τους για αναπτυξιακές επενδύσεις στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, διότι οι επενδύσεις τούτες απειλούσαν τις εδραιωμένες *μονοπωλιακές τους θέσεις*. Συνεπώς οι επενδύσεις κεφαλαίου των υπερανεπτυγμένων χωρών στις υπανάπτυκτες χώρες αποκτούσαν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Κατευθύνονταν κυρίως προς την εκμετάλλευση των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πόρων για να τους χρησιμοποιήσουν σαν πρώτες ύλες στις βιομηχανίες των ανεπτυγμένων χωρών, και προς την ανάπτυξη της παραγωγής τροφίμων στις υπανάπτυκτες χώρες για να τρέφεται ο πληθυσμός των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Επίσης κατευθύνονταν προς την ανάπτυξη της οικονομικής υποδομής, όπως είναι οι μεταφορές, τα λιμάνια, και άλλες διευκολύνσεις, που απαιτεί η διατήρηση των οικονομικών σχέσεων με τις υπανάπτυκτες χώρες. Κατά συνέπεια οι οικονομίες των υπανάπτυκτων χωρών έγιναν *μονόπλευρες* οικονομίες πρώτων υλών και εξαγωγής τροφίμων. Τα κέρδη που απομυζούσε το ξένο κεφάλαιο από τις χώρες αυτές *δεν* τα χρησιμοποιούσε για επανεπενδύσεις σε *τούτες* τις χώρες, αλλά τα έστελνε πίσω στις χώρες καταγωγής του. Και αν καμιά φορά τα χρησιμοποιούσε για επενδύσεις στις υπανάπτυκτες χώρες, τα επένδυε στην παραγωγή πρώτων υλών, τροφίμων και για τη δημιουργία υποδομής. Δεν τα χρησιμοποιούσε για βιομηχανικές επενδύσεις σε ευρύτερη κλίμακα, οι οποίες, καθώς ξέρουμε από την πείρα, είναι ο πραγματικός δυναμικός παράγοντας της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης [βλέπε και Thirlwall, 2001, *ibid.* – Θ. Μ.]. Αυτή είναι η πρωταρχική αιτία που οι υπανάπτυκτες χώρες δεν μπόρεσαν ν' ακολουθήσουν το κλασικό καπιταλιστικό μονοπάτι της οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον υπήρχαν πρόσθετοι παράγοντες. Για *πολιτικούς* λόγους οι

μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις υποστήριζαν τα φεουδαρχικά στοιχεία των υπανάπτυκτων χωρών, σα μέσο για την διατήρηση της οικονομικής και πολιτικής τους επιρροής. Τούτο σήκωνε ένα ακόμη εμπόδιο για την οικονομική ανάπτυξη των χωρών αυτών. Η επανάληψη του κλασσικού προτύπου οικονομικής ανάπτυξης στις υπανάπτυκτες χώρες, με μερικές εξαιρέσεις, αποδείχτηκε αδύνατη. Σαν αποτέλεσμα, νέα πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης εμφανίστηκαν.» (Lange, 1974, Δοκίμιο 1 – πρόσθετη έμφαση. Βλέπε και Ντομπ, [1963] 1984). Η αδυναμία υιοθέτησης του κλασσικού προτύπου ανάπτυξης (το οποίο επιχείρησε να συλλάβει και να ανάγει σε παγκόσμια νομοτέλεια η θεωρία των «σταδίων μεγέθυνσης» του Rostow, 1960) σχετίζεται άμεσα, λοιπόν, με τη βαθμιαία μετάβαση (κατά μήκος της παρατεταμένης διεθνούς ύφεσης της περιόδου 1873-1895) του κεφαλαιοκρατικού συστήματος προς τον μονοπωλιακό ανταγωνισμό. Αυτό είναι ό,τι ακριβώς λησμονούν όσοι επικαλούνται τις προαναφερθείσες (ή παρόμοιες) τοποθετήσεις του Marx και του Engels (οι οποίοι δεν πρόλαβαν, βέβαια, να δουν αυτήν τη μετάβαση ή, αντιστοίχως, την ολοκλήρωση και τις συνέπειες της), προκειμένου να παρουσιάσουν την «παγκοσμιοποίηση» (περιλαμβανομένων των υπερεθνικών ολοκληρώσεων τύπου ONE) ως αναπόφευκτη και προοδευτική διαδικασία, τόσο για την ανθρωπότητα, γενικά, όσο και για τις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες, ειδικά.

Στην τρέχουσα περίοδο οξύνεται αποφασιστικά, όπως υποστηρίχθηκε, η θεμελιώδης αντίφαση του Δ.Ο.Σ., διότι η ανισόμετρη ανάπτυξη διαπλέκεται με την εν γένει υποβάθμιση ενός συνόλου εθνικών οικονομιών. Θα μετατραπεί, άραγε, σε αντίθεση και θα εμφανιστούν, ως άμεση ή έμμεση συνέπεια αυτής της κατάστασης, νέα εναλλακτικά πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης και διεθνούς συνεργασίας; Αυτό είναι το σημαντικότερο, ίσως, ζήτημα της τρέχουσας περιόδου, στο οποίο δεν είναι ακόμα δυνατόν, ωστόσο, να δοθεί οριστική απάντηση [12]. Η επισήμανση ότι «[η] αναζήτηση εναλλακτικής λύσης *απέναντι* στον καπιταλισμό είναι μάταιη σ' έναν κόσμο τον οποίο η καπιταλιστική οικονομία έχει κυριεύσει πλήρως [, ενώ] εκείνοι που επιθυμούν να μεταμορφώσουν τον κόσμο θα πρέπει να εστιάσουν την προσοχή τους στη δυνατότητα για αλλαγή *μέσα* στον καπιταλισμό» (Fulcher, 2006, σελ. 173) μοιάζει να είναι εξαιρετικά οξυδερκής αλλά όχι ακλόνητη.

Σημειώσεις

[1]. Πιο αναλυτικά, βλέπε το Δοκίμιο 2 του παρόντος.

[2]. Κάθε άλλη παρανόηση δύναται να αναχθεί σε αυτές τις δύο, με εξαίρεση ορισμένες μόνον πτυχές του επιχειρήματος περί «άνισης ανταλλαγής και μεταφοράς

υπεραξίας», το οποίο σχετίζεται με την Π1. Για μία αναλυτική κριτική του, βλέπε Μαριόλης (2000).

[3]. Βλέπε Rymes (1971), Steedman (1983), Kurz and Salvadori (1995, chs 4-5), ενώ για μία πρόσφατη κριτική διερεύνηση, βλέπε Mariolis (2008).

[4]. Αναλυτικά, βλέπε, για παράδειγμα, Μαριόλης (2010, Δοκίμιο 10).

[5]. Για πρόσφατες σχετικές εμπειρικές μελέτες, οι οποίες αφορούν στις οικονομίες της Ελλάδας και της Κίνας, βλέπε Tsoulfidis and Mariolis (2007) και Mariolis and Tsoulfidis (2009), αντιστοίχως.

[6]. Ο εξοικειωμένος με τη λεγόμενη «Καθαρή Θεωρία του Εξωτερικού Εμπορίου» αναγνώστης θα έχει αντιληφθεί ότι η επιχειρηματολογία μας δεν βασίζεται μόνον στην κυρίαρχη, νεοκλασική θεωρία (βλέπε π.χ. Krugman και Obstfeld, 2002, κεφ. 2-4) αλλά, κυρίως, στη «νεοοικονομική» ή, αλλιώς, «σραφφαϊανή» (Piero Sraffa) θεωρία (βλέπε, κυρίως, Parrinello, 1970, Mainwaring, 1974, Steedman, 1979, 1993, και Evans, 1989, ch. 6), η οποία εμπεριέχει την πρώτη ως ειδική, και μάλλον τετριμμένη, περίπτωση (βλέπε και Mariolis, 2004, Μαριόλης, 2005).

[7]. Η υπεράσπιση της «παγκοσμιοποίησης» που προσφέρουν οι Paul Krugman και Maurice Obstfeld, στη νέα αναθεωρημένη έκδοση του εγχειριδίου των (βλέπε Krugman και Obstfeld, 2011, ιδίως σσ. 436-441), βασίζεται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, στην παράκαμψη αυτού, ακριβώς, του (αντι-) θεωρήματος της σραφφαϊανής θεωρίας. Κατά τους συγγραφείς, όπως και κατά την κυρίαρχη οικονομική θεωρία, το ελεύθερο εμπόριο σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού είναι, *κατανάγκη*, αμοιβαίως επωφελές.

[8]. Αυτή η πρόταση αποδείχθηκε, κατά πρώτον, από τον Lyn Mainwaring, στο πλαίσιο της διδακτορικής του διατριβής (βλέπε Mainwaring, 1974, pp. 80-84, καθώς επίσης και Steedman and Metcalfe, 1974), και απορρέει, άμεσα, από ό,τι ελέγχθη στο σημείο 1 της παρούσης ενότητας. Δεν είμαι σε θέση να γνωρίζω εάν οι συμμετέχοντες στην ALBA (βλέπε το Προλογικό Σημείωμα του παρόντος κειμένου) δρουν με γνώμονα (και) αυτά τα πορίσματα της σραφφαϊανής θεωρίας.

[9]. Για τα σημεία 1 έως και 4, βλέπε Steedman (1979, 1993) και Mariolis (2004, 2005a, b). Για τα σημεία 5 έως και 7, βλέπε Mainwaring (1976, 1991, Μέρος 2), Ros (1990), Thirlwall (2001, σσ. 328-334 και 344-350), Krugman και Obstfeld (2002, κεφ. 6 και 10-11) και Greenwald and Stiglitz (2006).

[10]. Αυτή η έννοια συναντάται στην κλασική αλλά και στη νεότερη μαρξιστική ανάλυση: βλέπε, για παράδειγμα, Μπουχάριν ([1921] χ.χ., σσ. 284-285) και, αντιστοίχως, Ο' Connor ([1973] 1977). Εδώ, πάντως, χρησιμοποιείται σε συμφωνία, περισσότερο, με την ανάλυση του Σταμάτη ([1979] 1993, κεφ. 10, 1999), και τα υποδείγματα που συγκροτήθηκαν στο Mariolis *et al.* (2010) και Μαριόλης (2010, σσ. 344-348).

[11]. Ως παράδειγμα, που ενέχει αντιφατικές πλευρές, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι, το Μάρτιο του 2002, οι ΗΠΑ επέβαλαν δασμό της τάξης του 30% στα προϊόντα χάλυβα, υποστηρίζοντας ότι ο κλάδος αντιμετωπίζει έντονο ανταγωνισμό και απαιτείται χρόνος για την αναδιοργάνωσή του. Έπειτα από προσφυγές της ΕΕ, Ιαπωνίας, Κίνας και Ν. Κορέας, ο Π.Ο.Ε. έκρινε, τον Ιούλιο του 2003, ότι η εν λόγω

επιβολή ήταν αδικαιολόγητη (!), ενώ η ΕΕ απείλησε, με την άδεια του Π.Ο.Ε. (!), ότι θα επέβαλε, ως αντίποινα, δασμούς της τάξης των 2 εκατομμυρίων δολαρίων σε προϊόντα των ΗΠΑ. Τελικά, το Δεκέμβριο του 2003, οι τελευταίες εξάλειψαν τους δασμούς. Άλλα, συναφή, παραδείγματα είναι οι διαμάχες στο εμπόριο της μπανάνας, όπου εμπλέκονται, επί πάνω από μία δεκαετία, οι ΕΕ, ΗΠΑ και χώρες της Λατινικής Αμερικής, η αντίδραση της Βραζιλίας (2005) προς τις επιδοτήσεις των βαμβακοπαραγωγών στις ΗΠΑ, και, τέλος, η αποτυχία των διαπραγματεύσεων που ξεκίνησαν με τον «Γύρο της Ντόχα» (2001) και κατέληξαν στη «Συνάντηση του Πότσδαμ» (2007), όπου αντιπαρατέθηκαν οι ΕΕ-ΗΠΑ με τις Βραζιλία-Ινδία.

[12]. Η λέξη «οριστική» προστέθηκε στην παρούσα εκδοχή του κειμένου, λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές εξελίξεις που μεσολάβησαν.

Αναφορές

- Ένγκελς, Φ. ([1888] 2000) Πρόλογος στο έργο του Κ. Μαρξ «Για το ζήτημα του Ελευθέρου Εμπορίου», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 4, σσ. 109-131.
- Evans, H. D. (1989) *Comparative Advantage and Growth. Trade and Development in Theory and Practice*, New York, Harvester Wheatsheaf.
- Fulcher, J. (2006) *Καπιταλισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Fukuyama, F. (1993) *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, Αθήνα, Λιβάνης.
- Greenwald, B. and Stiglitz, J. (2006) Helping infant economies grow: foundations of trade policies for developing countries, *The American Economic Review*, 96, pp. 141-146.
- Krugman, P. και Obstfeld, M. (2002) *Διεθνής Οικονομική*, τόμος 1, Αθήνα, Κριτική.
- Krugman, P. και Obstfeld, M. (2011) *Διεθνής Οικονομική*, τόμος 1, Αθήνα, Κριτική.
- Kurz, H. D. and Salvadori, N. (1995) *Theory of Production. A Long-Period Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lange O. ([1961] 1974) *Οικονομικός Σχεδιασμός και Πολιτικές Σχέσεις*, Αθήνα, Κάλβος.
- Μαριόλης, Θ. (1999α) Σχετικά με ορισμένες θεωρητικές αντιλήψεις για το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα, στο: Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ. (1999) *Ο.Ν.Ε. και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαριόλης, Θ. (1999β) Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση, στο: Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ. (1999) *Ο.Ν.Ε. και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαριόλης, Θ. (2000) Μεταφορά υπεραξίας και διεθνής καταμερισμός εργασίας, *Ουτοπία*, τ. 41, σσ. 137-145.
- Μαριόλης, Θ. (2005) *Αρχές Θεωρίας Εξωτερικού Εμπορίου*, mimeo (αναθεωρημένη μορφή ομότιτλης εργασίας που δημοσιεύθηκε στα *Τετράδια Εργασίας*, αρ. 57 (2003) Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο).
- Μαριόλης, Θ. (2010) *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura.

- Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ., χ.χ., *Διαλεγτά Έργα*, τόμος 1, Αθήνα,
- Μπουχάριν, Ν. ([1921] χ.χ.) *Θεωρία του Ιστορικού Υλισμού*, Αθήνα, Αναγνωστίδης
- Ντομπ, Μ. (1984) *Οικονομική Ανάπτυξη και Υπανάπτυκτες Χώρες*, Αθήνα, Κάλβος.
- Mainwaring, L. (1974) *A Neo-Ricardian Analysis of Trade*, Ph.D. thesis, University of Manchester, Mimeo.
- Mainwaring, L. (1976) The correction of the neo-Ricardian trade losses, *Economia Internazionale/International Economics*, 29, pp. 92-99.
- Mainwaring, L. (1991) *Dynamics of Uneven Development*, Aldershot, Edward Elgar.
- Mariolis, T. (2004) Pure joint production and international trade: a note, *Cambridge Journal of Economics*, 28, pp. 449-456.
- Mariolis, T. (2005a) Endogenous growth and ambiguous steady-state gains from free trade, *Indian Development Review. An International Journal of Development Economics*, 3, pp. 15-27.
- Mariolis, T. (2005b) A neo-Ricardian critique of the traditional static theory of trade, customs unions and common markets, in: V. B. Jugale (ed.) *World Trade Organisation and Indian Economic Reforms*, vol. 1, Delhi, Serials Publications.
- Mariolis, T. (2008) Heterogeneous capital goods and the Harrod-Balassa-Samuelson effect, *Metroeconomica*, 59, pp. 238-248.
- Mariolis, T. and Tsoulfidis, L. (2009) Decomposing the changes in production prices into ‘capital-intensity’ and ‘price’ effects: theory and evidence from the Chinese economy, *Contributions to Political Economy*, 28, pp. 1-22.
- Mariolis, T., Soklis, G. and Groza, E. (2010) An input-output approach to the estimation of the maximum attainable economic dependency ratio in four European economies, MPRA Paper No. 22661 (http://mpra.ub.uni-muenchen.de/22661/1/MPRA_paper_22661.pdf).
- Ο’ Connor, J. ([1973] 1977) *Η Οικονομική Κρίση του Κράτους*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Parrinello, S. (1970) Introduzione ad una teoria neoricardiana del commercio internazionale, *Studi Economici*, 25, pp. 267-321.
- Pasinetti, L. ([1977] 1991) *Παραδόσεις Θεωρίας της Παραγωγής*, Αθήνα, Κριτική.
- Ricardo, D. ([1821] 1938), *Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, Αθήνα, Γκοβόστης.
- Ros, J. (1990) Trade, growth and the pattern of specialization, in: K. Bharadwaj and B. Schefold (eds) *Essays on Piero Sraffa: Critical Perspectives on the Revival of Classical Theory*, London, Unwin Hyman.
- Rostow, W. W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rymes, T. K. (1971) *On Concepts of Capital and Technical Change*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Σταμάτης, Γ. ([1979] 1993) *Τεχνολογική Εξέλιξη και Ποσοστό Κέρδους στον Marx*, Αθήνα, Κριτική.

- Σταμάτης, Γ. (1999) Θέσεις για τους σκοπούς της αμερικανο-ευρωπαϊκής επίθεσης κατά της Γιουγκοσλαβίας, στο: Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ. (2000) *Η Εντός ONE Εποχή*, Αθήνα, Στάχυ.
- Σταμάτης, Γ. (1999) Μη αναπαραγωγικές δαπάνες, κρατικές δαπάνες, κοινωνική αναπαραγωγή και κερδοφορία κεφαλαίου, στο: Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ. (1999) *Ο.Ν.Ε. και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Steedman I. (1993) *Διεθνές Εμπόριο*, Αθήνα, Κριτική.
- Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press (ελληνική έκδοση (1985): Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα).
- Steedman, I. (ed.) (1979) *Fundamental Issues in Trade Theory*, London, Macmillan.
- Steedman, I. (1983) On the measurement and aggregation of productivity increase, *Metroeconomica*, 35, pp. 223-233.
- Steedman, I. and Metcalfe, J. S. (1974) The golden rule and the gain from trade, in: I. Steedman (ed.) (1979) *Fundamental Issues in Trade Theory*, London, Macmillan.
- Thirlwall, A. P. (2001) *Μεγέθυνση και Ανάπτυξη*, τόμος 1, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Tsoufidis, L. and Mariolis, T. (2007) Labour values, prices of production and the effects of income distribution: evidence from the Greek economy, *Economic Systems Research*, 19, pp. 425-437.